BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICSKÓ ISTVÁN 2004: ...ITT MENNYIT ÉR A SZÓ? ÍRÁSOK A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK NYELVHASZNÁLATÁRÓL

BEREGSZÁSZ, II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA, 206 LAP

NÉMETH MIKLÓS

Az utóbbi másfél évtizedben számos munka jelent meg a magyar nyelv határon kívül beszélt változatairól, legalább részben pótolva azt a hiányt, amelyet az előző történelmi korszaknak a mindenki által ismert „legyünk tekintettel a szomszéd népek érzékenységére" attitűdje keltett a hazai szaktudományban. E magatartásforma miatt nem folytak széleskörű tudományos kutatások azokban a magyarlakta régiókban, amelyekben a magyar nem államnyelv, ennek következtében nem álltak rendelkezésére naprakész adatok sem a nyelvész szakmának, sem a nagyközönségnek a határon kívül élő magyarság nyelvhasználatáról. Így a magyar nyelvközösség nyelvhasználati sajátosságainak vizsgálata egyet jelentett a magyarországi beszélőközösség nyelvhasználatának vizsgálatával. Az ebben a közegben szocializálódó laikus közönség joggal gondolhatta hát, hogy a magyar nyelvi univerzum határai egybeesnek a trianoni határokkal.

A helyzet örvendetesen megváltozott, a kilencvenes évek elejétől megindult a trianoni békeszerződés nyelvi-nyelvészeti következményeinek rendszeres föltárása. Ennek következtében megváltozott a magyar nyelvtörténet korszakolása is: a legújabb nyelvtörténeti tankönyv önálló korszakot nyit a trianoni döntéssel (Kiss–Pusztai 2003: 17). Rendkívül éles szaktudományos viták során a nyelvvel foglalkozók jelentős részének nyelvi horizontja kitágult: a csak egynyelvű magyarságban és egy normájú magyar nyelvben gondolkodást fölváltotta az a nézetrendszer, amely a határon túli, részben kétnyelvű magyarok által használt és az anyaországitól kisebb-nagyobb mértékben eltérő magyar nyelvváltozatokat sem tekinti romlott változatoknak.

A kötet műfaja tanulmánygyűjtemény, amelynek tematikusan összetartozó tanulmányait a szerzőpáros fejezetekbe sorolta. A munka a tartalomjegyzékkel (5–6) indul. Itt jegyzem meg, hogy ebben – a könnyebb kezelhetőség érdekében – célszerű lett volna az egyes tanulmányok szerzőinek nevét legalább rövidített formában föltüntetni, hiszen a kötet tanulmányainak egy része egy szerzős, másik része két szerzős.

Az első fejezet (Kik és hányan használják a magyar nyelvet Kárpátalján?) egyetlen tanulmány. A tanulmány címe, amely eltér a fejezetétől, pontosan fedi tartalmát: A kárpátaljai magyarok demográfiai helyzete a nyelvcsere/nyelvmegtartás szemszögéből. A fejezet pontos demográfiai elemzést nyújt a kárpátaljai magyarságról, tartalma alapján tehát nem sorolható a szűken értelmezett nyelvtudomány körébe. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy az efféle nyelvhasználati vizsgálatok során a nyelven kívüli tényezőknek (így a demográfiai változásoknak) a nyelvi változásban játszott fontos szerepe miatt a nyelvész-

Nyelvtudomány 2 (2006) 251–254.

nek időnként ki kell merészkednie a „belső nyelvészet" biztonságos bástyái mögül. A tanulmány jól mutatja, hogy a demográfia mint nyelven kívüli tényező mennyire szorosan összefügg egy nyelv helyzetével, használati körével, használati színtereivel és így további sorsával, fönnmaradásával. Nagyon fontosnak ítélem azt az összefoglalót (19), amely a Kárpátalján használt magyar nyelv további sorsának demográfiai meghatározó tényezőit összegzi, noha ebből jól kiviláglik, hogy egyazon demográfiai tényező egyszerre kedvezhet a nyelvcserének és a nyelvmegtartásnak.

A kötet második fejezete A nyelvi jogok elméletben és a gyakorlatban címet viseli. A nyelvi jogok a nyelvi helyzettervezésnek speciális eszközei, amelyeket föl lehet használni a nyelvi emberi jogok biztosítására, de akár erőszakos nyelvi asszimilációs törekvések szolgálatába is lehet őket állítani – a törvényhozók és a politika igényeinek megfelelően. A fejezetben szó szerinti magyar fordításban helyet kapott A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája, és Ukrajna két törvénye (1999 és 2003) ennek ratifikációjáról, mint a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának meghatározó jogi fundamentuma. A fejezet második részében a nyelvi jogokat a mindennapok tapasztalataival ütközteti a szerző: a nyelvi jogok gyakorlati érvényesüléséről, a földrajzi nevek használatáról, a megfélemlített nyelvhasználatról és a többségi nyelvi oktatásáról olvashatunk. A fejezetek átolvasása, különösen a megfélemlített nyelvhasználatról szólóé (90–7), arról győzi meg az olvasót, hogy a többségi ukrán anyanyelvű nyelvhasználók egy része meglehetősen intoleránsan viseltetik a nyelvi/etnikai kisebbségek irányában – ebben persze jelentős szerepet játszhat a hosszú évtizedekig elfojtott ukrán nemzettudatnak az állami függetlenedéssel egyidejű felszínre törése. A tanulmányból kiderül, a szerzők kutatásainak szerves része volt három olyan kérdés, amely a megfélemlített nyelvhasználattal kapcsolatos élményeket volt hivatott feltárni. Tanulságos, hogy az adatközlőknek (N=144) közel 48%-a válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy „Rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul?", és 49%-uk szerint ez baráti/ismeretségi körükben is megtörtént valakivel (91). Ezek a statisztikailag releváns tényadatok megdöbbenést keltenek az egynyelvű magyar közegben élő olvasóban, hiszen mi el sem tudjuk képzelni, hogy magyar nyelvhasználatunkért vonjanak bennünket felelősségre. Nyilvánvaló, hogy az efféle negatív élmény(ek)ben részesülő nyelvhasználót alapvetően befolyásolják ilyesfajta élettapasztalatai anyanyelvéhez való viszonyulásában és nyelvválasztási szokásaiban. A szerzőpáros az interjúkból kiemelt példákon keresztül mutatja be, milyen tipikus motívumai, hivatkozási alapjai vannak az effajta megfélemlítésnek.

A *cuius regio eius lingua* elvének legkonzekvensebb érvényesülését talán legjobban a Magyar neve? című, a földrajzi nevek ukrajnai használatáról és átírásáról szóló tanulmány mutatja számunkra. A Szovjetunió fönnállása idején ugyanis az ukrán földrajzi nevek orosz változata volt a magyar nyelvre való hivatalos, szabályszerű átírás alapja, ma pedig az ukrán változatokra kell épülnie az átírásnak, csak néhány nagyon elterjedt név esetében meghagyva a korábbi oroszos formát. Érdekes, hogy a magyar hivatalos szerv, a magyarországi Földművelődésügyi Minisztériumban működő Földrajzinév-bizottság 1992. október 28-i 161. sz. határozata sem az anyaországban, sem a határon túl nem vált közismertté (még nyelvész berkekben sem) – erre utal a

szerző is, amikor egy ismert magyar nyelvművelőtől származó, a határozatról tudomást nem vevő, néhány évvel későbbi állásfoglalást idéz.

Az ukrajnai névhasználatot illetőleg azt látjuk, hogy a kárpátaljai magyarlakta települések neve sok-sok fáradozásnak köszönhetően ma már eredeti, magyar névalakjában használatos az ottani hivatalos iratokban – de még nem mindegyiké.

A munka harmadik fejezete A magyar nyelv határon inneni és túli változatai címet viseli (109–38). A fejezetet szervesen kapcsolódik a mára tudománytörténeti eseménnyé nemesedett éles vitához, amely a kilencvenes években folyt a magyar nyelv egy- vagy többközpontúságáról a hazai nyelvtudományban. E vita fő kérdéseit tekinti át a szerző a Gondolatok a nyelvi egységről és a nyelvi változatosságról c. tanulmányában (110–8). A tanulmánynak Vízumköteles nyelv alcímet viselő fejezetében olyan problémakört érint, amely azután a fejezet egyik következő tanulmányában újra előkerül (Magyar értelmező kéziszótár: /majdnem/ minden magyar szótára, 127–37). Itt van némi ismétlődés a kötetben.

A fentebb említett vita nyelvszemléleti következménye lett a magyar nyelv állami változatainak elismerése, lexikográfiai következménye pedig az új ÉKsz. szóanyagának ezen nyelvváltozatokra speciálisan jellemző elemekkel való bővítése. Egyetértek a szerzővel abban, hogy az új szótárral az első, legfontosabb nyelvszemléleti lépés megtörtént, noha tartalmi hiányosságokat többen is felrónak a munkának, legrészletesebben Lanstyák (2003). A tanulmány e fejezetének egyik megállapítását azonban nem tudom osztani: itt a szerző a határon túli magyar szavak kissé megbélyegző címkézéséről beszél az új ÉKSz.-t érintően – az új szótár hibájaként rója föl, hogy a magyar nyelv nem magyarországi állami változataiból vett szavak mellett a szótárban szerepel pl. a *kárpátaljai* vagy *erdélyi* minősítés. Véleményem szerint ez a szótárszerkesztési eljárás nem stigmatizáló minősítést eredményez, hanem azt, hogy azok a szótárhasználók, akik a magyar nyelvnek valamely más állami változatát beszélik, megtudhatják, hogy melyik magyar nyelvváltozatban, hol használnak egy szót az általuk ismert jelentéstől eltérően. Ugyanúgy nem stigmatizáló, hanem tájékoztató minősítés ez, mint a *tájnyelvi* vagy *nyelvjárási* szótári minősítések. Természetesen előítéletes gondolkodásban lehet lenézett a nyelvjárás vagy határon túli magyar nyelvváltozat, de ez nem a szótári minősítés hibája, hanem a szótárhasználóé.

A harmadik fejezetet a Kárpátaljai szójegyzék (137–8) zárja, amely azon szavakat foglalja magába, amelyek bekerültek *kárpátaljai magyar* minősítéssel az ÉKsz. 2003-ban megjelent kiadásába. A lista szavainak többsége a többi magyar nyelvváltozatban is meglévő szóalak, amelyhez valamilyen jelentéskölcsönzés történt a többségi nyelvvel való kontaktusban: pl. a *terület* szó a kárpátaljaiak nyelvében 'megye' jelentéssel is bír, ez az ÉKsz. szócikkben már az 5. jelentése a szónak.

A kötet negyedik fejezete a Nyelv, nyelvészet és iskola című, melynek első tanulmánya (A nyelvjárások és a kárpátaljai magyar iskola, 140–54) bizonyos nyelvjárási jelenségek használati gyakoriságát tárgyalja különböző típusú középiskolákba járó tanulók nyelvhasználatában. A tanulmány következtetése szerint a nyelvjárási jelenségek visszaszorulásáról a vizsgált változók esetében nem beszélhetünk, hiszen például a hasonlító határozó *-tól/-től* raggal való kifejezése meglehetősen gyakori. Ugyanakkor a

különböző színvonalú és tannyelvű iskolák tanulóinak nyelvhasználata között szignifikáns különbségek vannak – ezt taglalja a következő tanulmány is (155–67). A munka utolsó előtti tanulmánya a kárpátaljai magyar nyelv oktatásának nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi vetületeit tárgyalja.

Az utolsó tanulmány egy igen-igen fontos és időszerű kutatás megkezdéséről számol be: a kárpátaljai beszélt nyelvre vonatkozó vizsgálatok megkezdéséről. Ennek első lépése egy olyan adatközlői csoport összeállítása, amely jól képviseli a kárpátaljai magyarság egészét. Csernicskó István – figyelembe véve a szükséges szociológiai, nyelvföldrajzi és nyelvszociológiai mutatókat – 372 fős mintán szeretné a kutatást elvégezni, ez a választott módszernek megfelelően 372 irányított beszélgetés lefolytatását és rögzítését jelenti. Ha elkészül az egyesített korpusz, akkor olyan gazdag nyelvi anyag fog a kutatók rendelkezésére állni, amelynek rendszeres földolgozásával sokkal többet tudhatunk meg a kárpátaljai magyarság nyelvében zajló nyelvi változásokról, hiszen ezek közege általában a beszélt nyelv.

A munka külleméről szólva meg kell jegyeznem, hogy – bár ez vélhetően független a szerzők szándékától és tevékenységétől –, a kötet olvasásakor némileg zavart kelt az olvasóban a különös tipográfia: mindenekelőtt az, hogy a tanulmányok fejezet- és alfejezetcímei óriási méretűre sikeredtek, ugyanakkor előttük és utánuk nincs sorkihagyás. A szöveg így vizuálisan nem tagolódik megfelelően, illetőleg a nagy méretű betűkkel szedett fejezet- és alfejezetcímek után újabb és újabb tanulmányokat vár az olvasó. Talán jól jött volna egy összesített bibliográfia is a kötet végén: tovább orientálhatná az olvasót, aki el szeretne mélyedni a témában.

A kötetet egyenletesen jó színvonalú, jól szerkesztett munkának tartom, amelyet bátran ajánlani lehet a szociolingvisztikával foglalkozók népes táborának – hallgatóknak és oktatóknak egyaránt.

* * *

Lanstyák István 2003: A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában, *Magyar Nyelvőr* **127**, 370–87.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. 2003: *Magyar nyelvtörténet,* Budapest, Osiris.